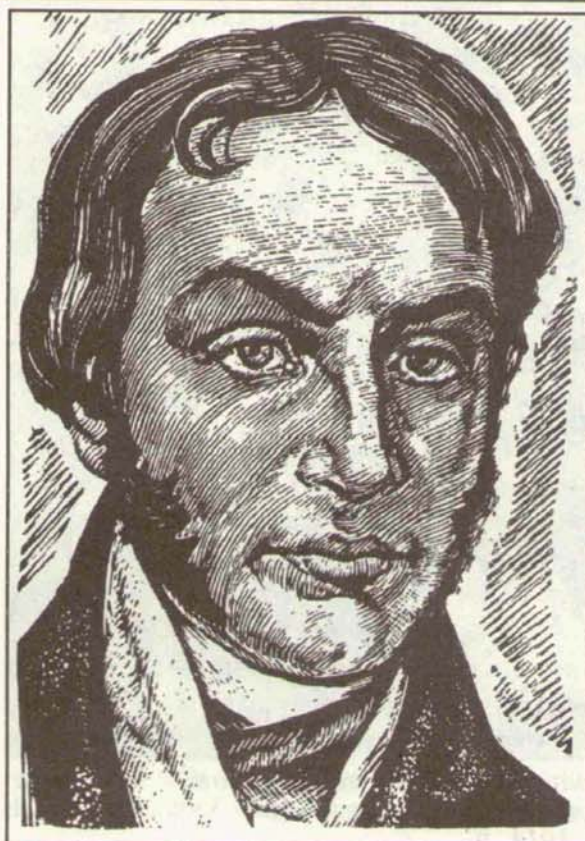

Всесвітньовідомий класик української літератури харків'янин Григорій КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО (1778 — 1843) був видатним істориком, етнологом, культурологом, ретельним дослідником рідної йому Слобожанщини. Його краєзнавчі праці (сьогодні, на жаль, доволі призабуті), позначені непересічним письменницьким талантом, вирізняються образністю викладу й точністю характеристики в описанні як історичної доби, так і людей, що населяли Слобідську Україну. Написані «офіційною» мовою (українська тоді до науки, як кажуть, на гарматний постріл не допускалася), вони, щоправда, не мають повної завершеності, але й фрагментарні викладки досі не втратили своєї історичної і художньо-пізнавальної цінності.

Пропонуємо уривки з так званих «Матеріалов для истории Малороссии» (вперше надруковано в «Прибавлениях» до газети «Харьковские губернские ведомости» за 1 січня 1838 р.) та етнографічного нарису «Украинцы», що побачив світ 1841 року в журналі «Современник» (С.-Петербург), у перекладі з російської.

(Підготував публікацію Г.ТИТОВИЧ).

Григорій КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Про слобідські полки

Земля, що складає нині Харківську губернію, колись належала Великому Князівству Київському і була древнім кордоном Південної Русі з половцями, хозарами й печенігами. Нема сумніву, що вона була заселена уже в перші віки після народження Христа, якщо не раніше. Се доводять: 1) старовинні безіменні городища, розсіяні по багатьох місцях (вали деяких із них заросли велетенськими дубами); 2) монети із зображенням кесарів перших віків, що їх нерідко й досі знаходять у землі.

Ця країна в першій половині XIII століття опустошена татарами під орудою Тушихана, сина Чингісханового, а затим Бату-Салина, його молодшого онука, котрого наші літописці називають Батисем. Жителі її, або, краще сказати, нещасні їх рештки, втративши своїх керівників, утекли за Дніпро й там перебували спочатку під управлінням князів

литовських, а 1340 року були приєднані до Польщі [...]

Пригнічені жорстокістю польського володарювання [...], деякі жителі міст Черкас, Зембора, Корсуня, Чигирини та інших зруйнованих і найбільш пригнічених повітів 1646 року рушили з-за Дніпра в південні землі Московської держави. Вони почали селитися на опустілих просторах по Білгородській лінії [...] на 300 верств від р.Ворскли до р.Дону.

Чутки про широчінь і вигоди краю, що заново заселявся, незабаром привабили багатьох поселенців, котрі й поширили свої володіння від верхів'я ріки Сули по річках Виру, Пслу, Ворсклі, Мерлі, Уді, Лопані, Харкову, Мжі, Коломаку, Дінцю, Осколу, Торцю та інших річках і урочищах.

Вільне поселення і самоплинне зайняття землі народом, що прибував переважно з України, дис-

тало назву «Українських слобід», що означає привільне, невимушене поселення на прикордонні.

Ці нові поселення вже при початковому облаштуванні житлом піддавалися нападам з боку кримських татар. Необхідність захисту й притаманний народові войовничий дух зумовили гуртування поселенців спочатку в загони, а в міру примноження жителів — у цілі полки.

Слободи Харків, Суми (за назвами річок, при яких вони утворилися) та Охтирка (в той час опустілий острог і заселений новими пришельцями) з прилеглими до них місцевостями зробилися полковими й почали зватися містами, а від них і полки були названі — *Харківський, Сумський і Охтирський* [...]

У цих полках з самого їх заснування була впроваджена кінна служба, чому служиві й називалися козаками (кіннотниками) — невластиво було пішого воїна називати козаком.

Штат кожного полку був такий.

Полковник обирався загальним зібранням усіх чиновників полку. Звання це давало владу зводити достойних у полкові старшини й сотники, роздавати за заслуги підлеглим своїм у спадкове володіння землі та інші угоддя або самому їх займати. Вирок та кару злочинцям також він затверджував.

Полковий обозний, перший після полковника. В його відомстві була полкова артилерія та снаряди до неї, а також підлеглі нижчі чини. За відсутності полковника він лише командував полком, але повної полковничої влади не мав.

Полковий суддя мав бути присутнім у полковій ратуші, чинив справи судові, затвердження яких залежало від полковника.

Полковий осавул приводив до виконання військові накази полковника.

Полковий хорунжий мав охороняти в поході полкове знамено.

Полковий писар виконував у полковій ратуші роль, що відповідає секретарській.

Сотники, кожен у своїй сотні, виконували, за резолюцією полковника, справи важливі, а інші самі собою.

В кожній сотні були **сотенні отамани, осавули, хорунжі й писарі**. Висунення їх з числа почесних козаків та повернення в рядові залежало від волі і влади сотника. Осавули та хорунжі належали до військової служби, а отамани й писарі вершили справи спірні й кримінальні в сотенних ратушах.

В кожному полку мешканці були розподілені на три стани: 1) родини, з яких усі, придатні до військової служби, поступали в рядові **козаки** й виступали в походи; 2) родини **компанійців**, або **підпомічників**, котрі мали в усьому допомагати козакам, які перебувають на дійсній службі, і забезпечувати провіантом тих, хто вирушає в похід; 3) родини, що не ввійшли в перші розряди, залишалися проживати на землях полковників та старшин і називалися **володарськими підданими**.

Полковники не залежали один від одного, але через ряд обставин першість перед іншими віддавалася харківському...

Українці

Люди, що населяли нинішню Харківську губернію, переважно були українці і мали [з іншими українцями] одну мову й одні звичаї, але з часу свого тутешнього поселення в силу життєвих умов значно відхилилися від них до помітної різниці [...]

Слобожанин охайний, гостинний, щирсердо ввічливий. Провести когось, обдурити в чомусь він не годен і має це за гріх; чесний у виконанні умов та обіцянок, через свою щирість судить так і про інших, тому радше буде обдурений, аніж сам подумає обманути. Без влади й начальства не може пробути, чекає розпоряджень і виконує їх без ухиляння; не принижується з корисливості, прагне до знань і справді досягає їх, особливо [це стосується] духовенства, яке в Харківській губернії щодо знань і моральності може бути взірцем.

Видатних кримінальних злочинів, порушення важливих правил релігії та віропідданських обов'язків поміж слобожанами з самого їх тутешнього поселення досі ніколи навіть і чути не було; жоден із мешканців сеї губернії ані у війську, ні поза губернією чи вітчизною ніде ні в якому разі не забув обов'язку свого перед престолом і не запламував тутешньої губернії, а завжди був вірним, відданим владі.

Українець любить музику і має до неї схильність: бачимо, що без усякого навчання музичних правил, не чуючи пояснень щодо правильності нот і такту, він лише на слух вивчає і вірно виграє на скрипці все чисто, що почує. Трійця таких самоуків-музик грає у містах і на весіллях польські й французькі кадрили, мазурки, вальси та інші танці, часто найновіші в місті, підслухані ними на балу вельможі [...]